

ØIVIN ANDERSEN
UNIVERSITETET I BERGEN

Kan grammatiske termer motiveres språkspesifikt?

*Strukturelle og motivasjonelle faktorer ved grammatiske termer
i New Zealand maori*

1. Innledning

Til tross for at studiet av vitenskapelig språk har fått mer vind i seilene enn noen gang før, både på det tekstlige og det terminologiske plan, har analyse av grammatisk terminologi vært viet lite oppmerksomhet. I løpet av de siste hundre år har språkvitenskapen gjennomgått radikale endringer på både på det teoretiske området og med henblikk på det antallet språk i verden som er blitt analysert og fått sine grammatikker skrevet. Særlig den teoretiske utviklingen har resultert i at mange nye lingvistiske termer har kommet til. De fleste av disse termene har opphav i engelsk. Det som er typisk for disse termene er at de er intimt forbundet med det teoretiske rammeverket de tilhører. Vi kan nevne termer som *kontroll* (contole), *spor* (trace), *løfting* (raising), *parasittiske gap* (parasitic gap), etc.

Men til tross for at grammatiske termbegreper i høy grad er teori-avhengige og inngår som veldefinerte byggesteiner i ulike teoretiske tilnærminger til beskrivelse og forklaring av språklige fenomener, er den moderne lingvistiske terminologien fremdeles sterkt preget av dets latinske herkomst. Vi anvender fremdeles latinske termuttrykk som *subjekt*, *predikat*, *tempus*, *presens*, *preteritum*, *futurum*, *adverb*, *prefiks*, *preposisjon*, *possessiv* og *imperativ* (for å nevne noen), til tross for at disse termene til dels har endret sitt terminnhold for å tilpasses ulike teoretiske rammeverk opp gjennom lingvistikkens historie.

På denne bakgrunn synes det klart at terminologisk analyse av grammatisk terminologi gir verdifull informasjon både om lingvistikk og om vitenskapsteoretisk forankring. Det synes opplagt at en klar og

systematisk terminologi er en viktig forutsetning for videreutviklingen av lingvistiske teorier.

En av de vanskeligste oppgavene innen praktisk terminografisk arbeid er å få samarbeidet mellom fagmann og terminolog til å fungere effektivt. Innen grammatisk terminologi er det ofte slik at terminologene har lingvistisk innsikt og kan dermed være både fagmann og terminolog i langt større utstrekning enn når man arbeider med teknisk terminologi.

2. Latinsk eller nasjonalt motivert grammatisk terminologi?

Tilfellet New Zealand Maori

Den latinske arven har vært med oss siden antikken og den har en fantastisk overlevelses- og tilpasningsevne. Man kan da stille spørsmålet om alle de latinske termene egner seg i alle typer lingvistiske teorier og i alle grammatikker for alle språk. Man kunne tenke seg at man for et språk utenfor det europeisk-amerikanske kulturområdet kom frem til at de latinske termene burde erstattes av en terminologi som var bedre tilpasset den kulturen som dette språket er bærer av. Ville et slikt prosjekt ha noen sjanse for å lykkes? Disse spørsmålene skal jeg i det følgende diskutere nærmere i forbindelse med det polynesiske minoritetsspråket Maori i New Zealand.

Ved siste folketelling i 2001 var det 526 281 etniske maorier i New Zealand. Dette utgjør ca 1/7 av den totale befolkningen. Kun 25 % av disse snakker maori som førstespråk. Et lyspunkt er at rundt halvparten av disse igjen er under 25 år. Det var forbudt å snakke maori i skolene helt frem til 1987, da maori ble offisielt språk (The Maori Language Act). Samme år ble The Maori Language Commission opprettet, en organisasjon som har gjort mye for å bevare språket. Organisasjonen gir blant annet ut en online database for teknisk terminologi for maori. I 1994 ble organisasjonen Nammsat (National Association of Maori Mathematicians, Scientists and Technologists) opprettet. Nammsat utvikler terminologi og fagspråk på maori til bruk i videregående skoler og universiteter.

Når det gjelder grammatisk terminologi er den underliggende drivkraften den samme som ved nasjonalisering av teknisk terminologi. Vanligvis ønsker man å tilpasse terminologien til den nasjonale kulturen. Dette impliserer ofte en markant grad av purisme.

Det melder seg likevel en del vanskelige spørsmål underveis: Hvordan skal den nye terminologien implementeres og hvordan skal man få standardisert terminologien? I mange tilfeller dreier det seg om bi- eller multilingvale samfunn hvor det aktuelle språket er et minoritets-språk. Som regel er det snakk om å oversette terminologi fra det dominerende språket, som som regel er engelsk. Dermed blir engelsk både utgangspunktet og premissleverandør for terminologien som skal utvikles.

3. Det polynesiske terminologiekperimentet

Dette var også utgangspunktet for det jeg vil kalle ”det polynesiske terminologiekperimentet”. Utgangspunkt for dette eksperimentet var Bruce Biggs pedagogiske grammatikk *Let's Learn Maori, a guide to the study of the maori language*. som kom ut i Auckland i 1969. Denne grammatikken ble oversatt til maori av Cleve Barlow ved Universitetet i Auckland i 1990 og hadde tittelen *Me Ako taatou i te Reo Maori*.

Et av de mest slående trekkene ved maori er det forholdsvis lave antall fonemer og den svært enkle stavelsesstrukturen. I maori er alle stavelsene åpne, dvs. at alle stavelser ender på vokal. Det fins heller ingen konsonantforbindelser. Det fører til at maori har svært mye homonymi og polysemi, noe som er et generelt problem innen terminologi. Hvis vi ser nærmere på det foreslåtte ordet for *grammatikk*, **taatai**, kan det oversettes med ”mål, gjennomsnitt, resitasjon av genealogier, arrangement, ordning, utsmykning, stjernekonstellasjon, plan, formål” og ”taktikk i krig”. Flere av disse betydningene er klart forankret i polynesiske kulturelle verdier. Det å kunne resitere genealogier har alltid vært forbundet med høy status og klokskap hos maoriene. Denne kunnskapen vitner om orden og plan i tilværelsen. Det å kunne navigere etter stjernene har i århundrer vært livsviktig kunnskap for polynesierne når de krysset Stillehavet i sine kanoer. Det å kunne språkets grammatikk sees på ikke bare som en type kunnskap med høy status, men også som en navigator for det å kunne tale korrekt språk.

Når en engelskspråklig grammatikk oversettes til et minoritets-språk, og den grammatiske terminologien bevisst normeres puristisk slik at termenens motivasjon skal forankres i dette minoritetsspråkets

kultur, er det viktig at denne motivasjonen er treffende for det språk-samfunnet som det er tenkt å fungere i. I denne sammenhengen kan jeg kun ta for meg et lite utvalg av dette termtilfanget, nærmere bestemt termer for partikler, artikler, tempus og ordstruktur.

3.1. Partikler (punga)

preposisjon	modal	verbal	retning	posi- sjon	lokativ	possessiv	fokus
puutuu- mua	puu- tohu	puu- mahi	puu- anga	puu- hea	puu- waahi	puu-riro	puu whaka- puta

Den overordnede termen **punga** betyr ”anker, forbindelse”. Det vil si en type ord som forankrer og identifiserer ordklassene. Det elementet som går igjen for partikkeltermene er førsteelementet **puu-**, ”stamme, knippe, haug”. Den morfologisk sammensatte termen for preposisjon viser at maori er et ”høyreforgreinet språk”, hvor de modifierende leddene kommer etter de modifiserte leddene. **tuu-** betyr ”å være oppreist” og **mua-** betyr ”foran”. **Puutuumua** betyr da ”en type forankringsord som står foran en ordklasse”.

2. leddet i termen for modalpartikkel **-tohu** betyr ”å utpeke, vise, tenke”. Dette virker motivert ut fra det faktum at modalitet har med måten hendelser fremstilles på (dvs. om de for eksempel er reelle eller potensielle).

2. leddet i termen for verbalpartikkel, **-mahi**, betyr ”å gjøre, arbeide”, og kan sees på som en prototypiløsning, hvor det prototypiske verbalet, det agentive grunn verbet, representerer klassen.

De aller fleste verb i maori har retning enten i konkret eller overført betydning. 2. leddet i termen retningspartikkel, **anga**, er et dynamisk verb som betyr ”å bevege seg i en bestemt retning”.

Videre har maori etterstilte posisjonspartikler, som er deiktiske (nær avsender, ”her”, nær mottaker, ”der” og fjernt fra begge, ”der borte”). 2. leddet **-hea** ”ukjent sted, hvor” synes å være velmotivert ut fra ordenes deiktiske karakter. Maori har også et sett av foranstilte lokative partikler som likner på våre preposisjoner, og som ikke er deiktiske. **-waahi**, ”sted” peker mot noe ikke deiktisk lokativt.

Maori har possessivkonstruksjoner som tilvarer de norske genitivkonstruksjonene, som *hatten til Per*. 2. leddet **-riro** er et dynamisk verb som betyr ”å få, motta”.

Maori har en egen pragmatisk fokuspartikkel som brukes når man ønsker å fokusere (og dermed fremheve) det grammatiske subjektet. **whakaputa**, består av det kausative prefikset **whaka-** og det dynamiske verbet **puta** ”å stikke frem, skille seg ut”.

3.2. Artikler (puuingoa)

bestemt artikkel	puu-mau
ubestemt artikkel	puu-noa
personlig artikkel	puu-moko

Maori har både bestemt og ubestemt artikkel. Den bestemte artikkel brukes typisk når avsender har en bestemt referent (eller et bestemt sett av referenter) i tankene i ytringssituasjonen, og samtidig intenderer at mottaker skal kunne identifisere referenten (eller settet av referenter). Som ved partiklene finner vi førsteleddet **puu-** igjen også her. 2. leddet **-mau** er et dynamisk verb som betyr ”å fange, gripe”, og synes å uttrykke nettopp det aspektet at mottaker skal kunne ”fange” den intenderte referenten. 2. leddet **-noa** ved den ubestemte artikkel er et antonym til **tapu** ”å være hellig, underlagt restriksjoner”, som er et kjent lånord fra polynesiske i flere vestlige språk. **noa** betyr ”å være fri, uten restriksjoner”, og synes å være et velegnet termelement for å få frem det faktum at avsender ikke intenderer at mottaker skal kunne identifisere referenten.

I tillegg til de to artiklene som er kjent fra våre egne språk har maori også en personlig artikkel ved egennavn og ved de personlige pronomenene i bestemte posisjoner. 2. leddet **-moko** er den vanlige betegnelsen for ansiktstatovering, en skikk som er svært utbredt blant polynesierne. En persons ansiktstatovering er en viktig del av denne personens identitet. Dette er et eksempel på en termdanningsstrategi som tar utgangspunkt i en sentral del av den lokale kulturen.

3.3. tempus (waareo)

fortid, preteritum	waa-mua
nåtid, presens	waa-tuu
fremtid, futurum	waa-heke

De polynesiske språkene har et sett av foranstilte verbalpartikler som uttrykker tempus og aspekt. Her skal jeg konsentrere meg om termene for presens (nåtid), preteritum (fortid) og futurum (fremtid). Det mest interessante her er motiveringen av disse termene ut fra den polynesiske forestillingen om tid, særlig om forholdet mellom tid og retning. **waa-** har grunnbetydningen "gjerde, innhegning" og metaforisk betydningen "begrenset tidsrom". 2.leddet **-tuu** betyr "å stå, være oppreist, finne sted". 2. leddet **-heke** betyr "å synke". Med andre ord konseptualiseres nåtiden som "stående" mens fremtiden "synker ned".

Det mest interessante og påfallende er imidlertid termen for *fortid* hvor **-mua** er sisteleddet. **-mua** er en lokativ som betyr "foran, front". Dette viser tydelig at for polynesiene er fortiden foran dem. Det betyr at de kan "se" fortiden, mens fremtiden ligger bak ryggen, fordi den vet man ingenting om. Dette er altså stikk motsatt de forestillingene vi har om forholdet mellom tid og retning (et forhold som på en eller annen måte er forbundet i alle språk), og er en dyptgripende metafor i de polynesiske kulturene.

Til tross for disse forskjellene i tidsoppfatning er det grammatikaliserte tempussystemet i maori ganske lik de språkene som vi kjenner til fra før når det gjelder de grunnleggende distinksjonene.

3.4. Ordstruktur (kupu)

affiks	prefiks	infiks	suffiks	stavelse
kuu-iti	kuu-mua	kuu waenga	kuu-muri	kuu-oro

Maori er et forholdsvis analytisk språk og har svært lite bøyning. Men det fins en god del avledning og sammensetning i ordstrukturene. Ved avledning fins prefikser, infikser og suffikser. 1. leddet **kuu-** er et statisk verb som betyr "å være slitt, nedslitt", og gir forestillingen om

at dette dreier seg om ordelementer som ikke kan danne ord alene. Ved fellesbetegnelsen *har affiks* 2.leddet **-iti** betydningen ”å være liten, ubetydelig”, sannsynligvis for å understreke affiksenes uselvstendige karakter. 2. leddet **-mua** ”foran” har vi allerede omtalt under tempustermene ovenfor, **-waenga** er et lokativ som betyr ”mellom” og **-muri** betyr ”bakdel”.

4. Har prosjektet lyktes?

Det er klart at den grammatiske terminologien i maori var et bevisst og planlagt prosjekt. I lengre tid har det vært en sentral del av politikken til The Maori Language Commission at nye termer innen ulike fagområder ikke skulle lånes fra engelsk, men at man burde prøve å danne nye termer ved hjelp av polynesiske røtter (Bauer, personlig kommunikasjon).

Cleve Barlow ga maoriundervisning ved Universitetet i Auckland på morsmålet. Når det gjelder den grammatiske terminologien har meningene vært delte. I noen tilfeller virker det som om den har vært ”overmotivert” og at dette kan ha ført til uheldige misforståelser blant studentene.

Til tross for dette har nok terminologien hatt en offisiell status i New Zealand, og Bruce Biggs ga sin støtte til den før han døde.

Senere har Biggs klassiske verk mistet mye av sin innflytelse. Dette synes å ha to hovedårsaker. Biggs grammatikk var skrevet innen den tradisjonelle amerikanske strukturalistiske teorien som fikk hard kritikk fra den fremvoksende generative transformasjonsgrammatikken. Riktig nok ble den første generative grammatikken for maori (Hohepa 1967) ingen pedagogisk suksess, men senere har det kommet ut bedre og mer omfattende maorigrammatikker på engelsk til bruk på universitetsnivå (Bauer 1993, 1997, Harlow 2001). Disse grammatikkene er basert på et annet teoretisk rammeverk enn Biggs, og det er ikke tatt noe initiativ til å oversette disse til maori.

Resultatet er at det er svært få maoristudenter som er motivert nok til å lese maori grammatikk på maori. Siden studentene er tospråklige i engelsk og i maori, er det nok den letteste vei, dvs. de engelskspråklige grammatikkene, som vinner frem.

Dette viser tydelig at det ikke er tilstrekkelig å lage en terminologi for minoritetsspråket. Hvis denne terminologien skal ha en sjanse til å bli allment akseptert og brukt, må den oppdateres i takt med grammatikkens teoriutvikling.

Det er selvsagt ressurskrevende, og det er slett ikke sikkert at man vil lykkes selv om man investerer i en slik oppdatering. Så lenge engelsk er majoritetsspråket, også på universitetene, står man overfor en svært stor utfordring.

Det polynesiske termtilfanget er preget av en gjennomgående metaforikk som tydelig har et nedslagsfelt i polynesiske kulturelle forestillinger og verdier. Likevel kan man spørre om de treffer slik de er tenkt. Man kan stille spørsmålet om de er passende for en vitenskapelig fremstilling av et språks grammatikk. Mer presist kan man stille spørsmål om de er tilstrekkelig motivert ut fra utgangsgrammatikkens teoretiske basis. Om et affiks burde oversettes med noe som er lite og ubetydelig, er i beste fall kontroversielt.

Når det gjelder det sentrale motivasjonsbegrepet i forbindelse med grammatisk terminologi bør vi nok skille mellom *grammatisk* eller lingvistisk motivasjon og *kulturell* motivasjon. Den grammatiske motivasjon må vurderes ut fra hele grammatikken sett på som et system. Dermed vil de grammatiske termene inngå i ulike grammatiske subsystemer, som for eksempel de som er angitt i 3.1. til 3.4. Termene må vurderes både innad i subsystemet og utad i forhold til hverandre. Dette er en type motivasjons-vurdering hvor kulturell kunnskap ikke er tilstrekkelig.

Det er ikke usannsynlig at den grammatiske og kulturelle motivasjonen ofte vil være i konflikt med hverandre i prosjekter av denne type.

Referanser

- Bauer, W. (1993): *Māori*. Descriptive Grammar Series. London: Routledge.
- Bauer, W. (1997): *The Reed Reference Grammar of Māori*. Auckland: Reed Publishing.
- Biggs, B. (1969): *Let's Learn Maori: A Guide to the study of the Maori Language*. Wellington: Reed LTD.

- Biggs, B: (1990): *Me ako taatou i te reo maaori*. Translated into maori by Cleve Barlow. Orakei: Uniprint.
- Harlow, R. (2001): *A Maori Reference Grammar*. Auckland: Pearson Education.
- Hohepa, P. W. (1967): A Profile-Generative Grammar of Maori. I: *International Journal of American Linguistics* 33 (2). Memoir 20 of the Indiana University Publications in Anthropology and Linguistics. Indiana: Indiana University Publications.
- Williams, H. & M.A. Williams (1971): *A Dictionary of the Maori Language*. Seventh edition. Wellington: A.R. Shearer, Government Printer.